

Dr Antonina Kozyrka
Katedra Europy Wschodniej
Wydział Politologii i Studiów Międzynarodowych
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Autoreferat

- 1. Imię i nazwisko:** Antonina Kozyrka
- 2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej**

- Magister teologii, kurs pedagogiczny – Wydział Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin, 1998 rok.
- Doktor nauk humanistycznych w zakresie historii – tytuł nadany na mocy uchwały Rady Wydziału Nauk Humanistycznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego z 18 czerwca 2003 roku; tytuł rozprawy: *Arcybiskup Edward Ropp (1851-1939). Życie i działalność*; promotor: ks. prof. dr hab. Stanisław Wilk.

- 3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu**

Okres zatrudnienia	Miejsce zatrudnienia	Zajmowane stanowisko
01.11.2006 – 30.09.2009	Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu Wydział Nauk Historycznych Instytut Stosunków Międzynarodowych Zakład Europy Wschodniej	adiunkt
01.10.2009 –	Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu Wydział Politologii i Studiów Międzynarodowych Katedra Europy Wschodniej	adiunkt

Współpraca

1998-2005	Instytut Nauk Teologicznych w Gródku Podolskim (Ukraina) – filia Papieskiego Uniwersytetu Laterańskiego w Rzymie	wykładowca
2001-2005	Instytut Nauk Religijnych św. Tomasza z Akwinu w Kijowie (Ukraina) – Filia Papieskiego Uniwersytetu <i>Angelicum</i> w Rzymie	wykładowca
01.10.2004 – 30.06.2005	Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu	wykładowca
01.10.2005 – 30.06.2006	Wydział Nauk Historycznych	(umowa o
02.10.2006 – 31.10.2006	Instytut Stosunków Międzynarodowych	dzieło)

- 4. Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.)**

a) Tytuł osiągnięcia naukowego/artystycznego

Antonina Kozyrska, *Pluralizm wyznaniowy a integracja narodu ukraińskiego po 1991 roku*, Toruń: Europejskie Centrum Edukacyjne, 2014, ss. 451 (426 + 25: aneks, streszczenie ukr., ros., ang., indeks osób).

b) Omówienie celu naukowego ww. pracy i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania

Tematyka książki, wskazanej jako osiągnięcie naukowe, łączy w sobie kilka kierunków badań naukowych, które podjęłam po uzyskaniu stopnia doktora. Osadza problematykę stosunków wyznaniowych w szerszym kontekście procesów narodowościowych, państwowotwórczych, transformacji społeczno-politycznej, przemian kulturowych oraz relacji międzynarodowych. Tym samym wyżej wymienione opracowanie sytuuje się w obszarze nauk o polityce. Celem publikacji jest przybliżenie zjawiska pluralizmu wyznaniowego na Ukrainie oraz określenie jego wpływu na integrację wewnętrzną narodu ukraińskiego po 1991 roku. Wskazana cezura czasowa otwiera nową kartę w najnowszych dziejach Ukrainy, którą zapoczątkowało uzyskanie niepodległości państwowej. W odniesieniu do pojęcia „pluralizm wyznaniowy” przyjąłm jego szersze znaczenie, zawierające kilka jego wymiarów. Użyte w tytule opracowania pojęcie „integracja” natomiast rozumiem „jako proces wewnętrznego jednoczenia się narodu w celu osiągnięcia większej spójności jako wspólnoty narodowej” (s. 14). W pracy kategoria ta została powiązana z pojęciem „naród ukraiński”, które jest pojęciem złożonym ze względu na niejednorodną jego strukturę etniczną. Ukraińską specyfikę tej kategorii wyjaśniłam w kontekście opisu problemów tożsamościowych Ukraińców (s. 121-123).

Główny problem badawczy prezentowanej pracy dotyczy wpływu pluralizmu wyznaniowego na współczesne procesy społeczno-polityczne na Ukrainie, a zwłaszcza na jedność narodu ukraińskiego. W polskiej literaturze naukowej brakuje całościowego opracowania na ten temat. Podjęte w monografii rozważania miały dostarczyć odpowiedzi na następujące szczegółowe pytania problemowe: 1) jakie są przyczyny potrzeby wewnętrznej integracji narodu ukraińskiego po 1991 r.; 2) na czym polega specyfika struktury wyznaniowej Ukrainy i czy stan stosunków między przedstawicielami różnych Kościołów, wyznań i religii sprzyja jednoczeniu się mieszkańców kraju; 3) czy prawny (teoretyczny) model pluralizmu wyznaniowego znajduje swoje odzwierciedlenie w faktycznej pozycji społecznej poszczególnych Kościołów i związków wyznaniowych, zwłaszcza w kontekście ich udziału w życiu społeczno-politycznym Ukrainy; 4) czy popularna idea tworzenia jednego

prawosławnego Kościoła lokalnego na Ukrainie wywarła wpływ na wewnętrzne procesy integracyjne narodu; 5) czy integracyjna rola Kościoła w społeczeństwie ukraińskim po 1991 r. różniła się od tej, jaką on odegrał w poprzednich epokach historycznych?

Udzielenie odpowiedzi na sformułowane pytania problemowe wymagało najpierw wyjaśnienia kilku kwestii teoretycznych oraz osadzenia głównej problematyki pracy w konkretnym kontekście geograficznym i historycznym. Uczyniłam to w pierwszym rozdziale książki, składającym się z dwóch części. W pierwszej z nich przybliżyłam zagadnienia związane z kategorią religii w kontekście ewolucji jej roli w nowoczesnym społeczeństwie w skali globalnej. Skupiłam się tu nie tyle na samej istocie, co społecznym wymiarze religii. W ich analizie oparłam się na dorobku z zakresu socjologii religii, przyjmując za punkt wyjścia funkcjonalne ujęcie religii. Po krótkim omówieniu szeregu społecznych funkcji religii (np. sensotwórcza, kompensacyjna, identyfikująca, integrująca, normatywna, legitymizująca, stabilizacyjna lub destabilizacyjna, mobilizująca), przejrzałam się dokładniej ewolucji integrującej roli religii. W społeczeństwach nowoczesnych jej oddziaływanie, podobnie jak w ogóle religii, stopniowo zmniejszało się. Wśród czynników warunkujących ten proces można wymienić podziały wewnątrz wspólnot wyznaniowych, rozdział sfery *sacrum* i *profanum*, wzrost znaczenia innych świeckich sfer życia społecznego, rozbudowa instytucji politycznych, gospodarczych, kulturalnych i prawnych państw, rozwój pluralizmu światopoglądowego etc. W wieku XX redukcja społecznej roli religii wiązała się także z postępowaniem procesów modernizacji i sekularyzacji. Mimo ogólnej tendencji utraty przez religię i Kościół globalnego wpływu na jednostkę, integrująca funkcja religii dochodziła do głosu w ciągu ostatnich dwóch stuleci. Była wykorzystywana w ruchach narodowych i procesach państwowotwórczych w celu zapewnienia dodatkowej platformy jednoczącej naród. W połączeniu z funkcją mobilizującą potencjał religii i autorytet instytucji Kościoła był przydatny w trudnych okresach w dziejach narodów, w momentach wstrząsów i przełomów społecznych (np. utrata państwowości, zewnętrzne, rewolucje czy gwałtowna transformacja). Z perspektywy połowy XX w. głęboka sekularyzacja i utrata przez religię znaczącego miejsca w życiu publicznym miała lokalny zasięg i dotyczyła głównie Europy Zachodniej i ZSRR. Ponadto oddziaływanie czynnika religijnego nadal pozostało odczuwalne tam, gdzie Kościół był integralną częścią tożsamości kulturowej. W ostatnich dekadach minionego stulecia w wielu miejscach na świecie natomiast zaczął się „powrót” religii do sfer publicznych, w tym jego funkcji społecznie integrującej.

Z kategorią religii wiąże się pojęcie pluralizmu wyznaniowego – kluczowego dla moich dalszych rozważań. Potrzeba jego szczegółowego zdefiniowania wynikała także ze

świadomości złożoności opisywanego zjawiska. W celu wielostronnej analizy pluralizmu wyznaniowego na gruncie ukraińskim, przyjąłm jego szerszą definicję. W szerszym znaczeniu pluralizm wyznaniowy zawiera w sobie zarówno wymiar teoretyczny, jak i faktyczny. W wymiarze teoretycznym pluralizm oznacza funkcjonujący w danym państwie model prawny, który gwarantuje równość wszystkich religii i wyznań oraz zapewnia im równy dostęp do sfer publicznych. W wymiarze faktycznym pojęcie pluralizmu wyznaniowego oznacza zarówno wielość występujących obok siebie różnych Kościołów i związków wyznaniowych (aspekt instytucjonalny), faktyczny stopień ich uznania i akceptacji w społeczeństwie, jak też ocenę samej idei pluralizmu wyznaniowego (aspekt wartościujący). W tej partii tekstu przedstawiłam także przyczyny oraz uwarunkowania rozwoju pluralizmu wyznaniowego w dwóch ostatnich wiekach (m.in. zmniejszenie się integracyjnej roli Kościołów państwowych i narodowych, wprowadzenia zasady rozdziału Kościoła i państwa, wolności wyznania i równości wszystkich religii). Pokróctce też zarysowałam główne modele pluralizmu wyznaniowego, co mi później pomogło określić za pomocą metody komparatystycznej specyfiki modelu ukraińskiego. Podałam powody i przykłady historycznej ewolucji modeli pluralizmu wyznaniowego, z uwzględnieniem specyfiki regionalnej (Stany Zjednoczone, subregiony Europy). Na koniec wspomniałam o współczesnych wyzwaniach związanych ze znalezieniem optymalnej formuły relacji społecznych i państwowo-kościelnych w Europie Środkowo-Wschodniej, która zbalansowałaby tradycyjną pozycję historycznych Kościołów oraz prawa nowych wspólnot religijnych. Dylematy tego typu połączyłam z pytaniem o większą integrację narodu.

Druga część rozdziału pierwszego zawiera historyczną analizę korelacji występującej między religią a drugą podstawową kategorią moich rozważań – narodem – w XIX i XX wiekach. Najpierw przyjrzałam się przykładom tych narodów Europy Środkowo-Wschodniej, z którymi Ukraińców w największym stopniu łączyły więzi historyczne i kulturowe. Dokonana analiza przypadku polskiego, rosyjskiego, białoruskiego, litewskiego i bardziej szczegółowo ukraińskiego wykazała, że czynnik religijny odegrał większą rolę integracyjną i narodotwórczą w odniesieniu do narodów o bardziej monolitycznej strukturze etnicznej. Sytuacja ta dotyczyła Rosjan, Polaków i Litwinów. Rola, którą odegrały w życiu narodowym dominujące w tym regionie Kościoły, była nieco odmienna. Przed 1917 r. Rosyjska Cerkiew Prawosławna jako Kościół państwowy sprzyjała bardziej asymilacji, niż uświadamianiu odrębności etnicznej innych prawosławnych narodów na terenie Cesarstwa Rosyjskiego. Większe znaczenie w ruchach narodowych miał wówczas Kościół katolicki, wokół którego Polacy i Litwini jednoczyli się przeciwko caratowi, ale też przeciwko sobie. W przypadku

Ukraińców w Galicji Wschodniej i częściowo na Zakarpaciu Kościół greckokatolicki stał się jednym z ważnych czynników mobilizujących i integrujących wspólnotę narodową. Próby łączenia sprawy narodowej z prawosławiem jego białoruscy i ukraińscy wyznawcy podjęli dopiero w okresie międzywojennym. Ze względu na model polityki narodowościowo-wyznaniowej nie były one skuteczne ani na wschodnich obszarach Polski, ani na terenach wchodzących w skład Związku Radzieckiego.

Rozdział drugi monografii stanowi próbę uzasadnienia potrzeby integracji narodu ukraińskiego w okresie po 1991 r. Owa konieczność wynikała z niejednorodnej struktury etnicznej Ukrainy z wysokim wskaźnikiem mniejszości (ponad 27% w 1989 r. i 22% - w 2001 r.). Inną determinantą debaty na temat jedności narodu jest w zasadzie dwujęzyczność mieszkańców Ukrainy. Mimo że jedynym językiem państwowym, w myśl Konstytucji z 1996 r., pozostawał ukraiński, to od początku toczyły się dyskusje na temat przyznania takiego statusu językowi rosyjskiemu. Posługuje się nim w sferze publicznej i prywatnej nie tylko liczna mniejszość rosyjska (17% w 2001 r.), ale część etnicznych Ukraińców i przedstawiciele innych narodowości. Paradoks polegał na tym, że to język państwowy, czyli ukraiński, bywał często w defensywie. Ponadto kwestia statusu języka rosyjskiego była obecna nie tylko w ukraińskim dyskursie politycznym, ale rzutowała też na bilateralne stosunki ukraińsko-rosyjskie. Kolejną przyczyną aktualności kwestii integracji narodu ukraińskiego to problemy tożsamościowe, z którymi borykało się postkomunistyczne społeczeństwo ukraińskie po odzyskaniu niepodległości. Ich przykładami może być wciąż żywotna, zwłaszcza na wschodzie kraju, świadomość *homo sovieticus*, hybrydalna tożsamość cechująca się ambiwalencją postaw, symboli i wartości, wiążąca się ze m.in. ze skutkami epoki totalitarnej i brakiem dekomunizacji. Ponadto do problemów w sferze tożsamości można zaliczyć dylematy wyboru geopolitycznego modelu rozwoju państwa, brak jednej pamięci historycznej, konsekwencje „bycia na styku cywilizacji” – między Wschodem a Zachodem, tożsamość regionalna, problem „dwóch Ukrain” etc.

W dalszej kolejności omówiłam dwa wymiary przemian religijnych, które rozpoczęły się na Ukrainie na przełomie lat 80/90. XX w. Stanowiły one kontekst umożliwiający wielki rozwój pluralizmu wyznaniowego na Ukrainie po 1991 r. Pierwszy wymiar dotyczył ewolucji miejsca religii i instytucji Kościoła na tle ogólnych transformacji społeczno-politycznych, dokonujących się w Europie Wschodniej. Swoją uwagę skupiłam na obecności czynnika religijnego w procesach odrodzenia narodu i państwa ukraińskiego. Doszłam do wniosku, że procesy renesansu religijnego i narodowego na Ukrainie były ściśle ze sobą połączone. Walka o rehabilitację zwłaszcza Kościołów narodowych (Ukraińskiego Kościoła Greckokatolickiego

i Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej) stała się elementem zmagania ruchu narodowo-demokratycznego o prawo narodu ukraińskiego do samostanowienia się, mieściła się w zakresie działań na rzecz obrony praw człowieka. Po proklamowaniu niepodległości Ukrainy odrodzenie religijne było traktowane jako element programu odbudowy tradycyjnej tożsamości kulturowej i wartości narodowych. Zewnętrznym jego wyrazem był dynamiczny rozwój instytucji religijnych.

Drugi wymiar odrodzenia religijnego ukazują inną – wewnętrzną stronę zjawiska. Dotyczy przeżywania religijności na poziomie indywidualnym. Przyczyn gwałtownego wzrostu poziomu religijności mieszkańców Ukrainy można dopatrywać się na przykład w potrzebie wypełnienia pustki aksjologicznej powstałej po upadku starego systemu, chęci odbudowy częściowo przerwanej tradycji religijno-kulturowej narodu, w ucieczce przed trudnościami okresu transformacji. Przejawem wewnętrznego odrodzenia religijnego był stopniowy wzrost liczby osób wierzących, szczególnie młodzieży, jak też osób odwiedzających świątynie i biorących udział w obrzędach religijnych, obchodzących święta religijne. Mimo to analiza dostępnych badań socjologicznych, wykonywanych przez ośrodki ukraińskie i międzynarodowe za pomocą mierzalnych wskaźników poziomu religijności, wskazywała na coraz większy rozdźwięk między rosnącymi deklaracjami wiary a wciąż niskim poziomem jej praktykowania. Można to tłumaczyć m.in. kryzysem tradycyjnego modelu religijności i tworzeniem się nowego modelu typu bezkościelnego, cechującego się małym stopniem identyfikacji z konkretną wspólnotą wyznaniową. W poziomie religijności mieszkańców Ukrainy zauważalne były istotne różnice regionalne. Zmniejszał się on w kierunku z zachodu na wschód kraju.

Analizę specyfiki pluralizmu wyznaniowego na Ukrainie po 1991 r. zaczęłam od jego wymiaru faktycznego w aspekcie instytucjonalnym. Przedstawiłam kształtowanie się struktury wyznaniowej Ukrainy, z krótkim zarysem dziejów poszczególnych Kościołów i związków wyznaniowych na ziemiach ukraińskich. Ze względów praktycznych i z uwagi na to, że główny przedmiot pracy dotyczy okresu po 1991 r., pod tym pojęciem rozumiałam terytorium Ukrainy właśnie w granicach z tego roku. Zmiana systemu politycznego i stworzenie korzystnych warunków prawnych prowadziły do szybkiego wzrostu liczby różnych związków wyznaniowych na Ukrainie. Opisałam kolejno dynamikę rozwoju największych z nich: Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej, Kościoła katolickiego obu obrządków, największych Kościołów i wspólnot protestanckich, a następnie religii niechrześcijańskich oraz nowych kierunków i ruchów religijnych. Szczególną uwagę zwróciłam na podział w ukraińskim prawosławiu na trzy główne jurysdykcje: Ukraińską

Cerkiew Prawosławną (Patriarchatu Moskiewskiego), Ukrainą Cerkiew Prawosławną – Patriarchat Kijowski i Ukrainą Autokefaliczną Cerkiew Prawosławną. Staralam się dowieść, że popularna, w tym w Polsce, opinia o Ukrainie jako kraju prawosławnym jest nieco uproszczona i nie oddaje złożoności sytuacji religijnej sąsiadów. Biorąc pod uwagę instytucjonalną strukturę wyznaniową Ukrainy, za bardziej odpowiednie uznałam określenie Ukrainy jako kraju chrześcijańskiego z dominacją prawosławia. Tylko nieco ponad połowa wszystkich instytucji religijnych na Ukrainie należy do Cerkwi prawosławnej. Ponad dwie trzecie mieszkańców Ukrainy natomiast identyfikuje się ze wschodnią tradycją chrześcijańską. Utożsamiają się z nią zarówno zwolennicy Kościoła greckokatolickiego, jak i Cerkwi prawosławnej, spora część z których to „bezkościelni”. Osoby należący do tej ostatniej grupy określają siebie czasem „po prostu prawosławnymi”, gdyż nie są wiernymi konkretnego Kościoła, a postrzegają swoją więź z prawosławiem bardziej w kategoriach identyfikacji kulturowej. Znaczącą część (ok. 30%) sieci religijnej Ukrainy stanowią jednostki wspólnot protestanckich, wśród których coraz liczniejsze są kierunki charyzmatyczne. Tymczasem liczba ich wiernych w skali ogólnokrajowej jest bardzo niska (2-3%).

Kształtowaniu nowej struktury wyznaniowej na Ukrainie towarzyszyło wiele napięć i konfliktów. Najtrudniejszym pod tym względem okresem była pierwsza połowa lat 90., a najbardziej skonfliktowanym regionem był zachód kraju. Wówczas odbywały się największe podziały w Cerkwi prawosławnej, a dopiero co zalegalizowane Kościoły narodowe próbowały odzyskać swoją pozycję w społeczeństwie oraz stan posiadania. Na tym tle powstawały problemy związane z podziałem i restytucją świątyń i innego mienia związków wyznaniowych. Wzajemną niechęć generowały też dyskusje wokół narodowego charakteru Kościołów, zarzuty o prozelityzm i naruszenia terytorium kanonicznego, walka o regionalne strefy wpływów, co dodatkowo dzieliło Ukraińców. Kościoły tradycyjne na Ukrainie łączył natomiast nieprzychylny stosunek wobec nowych nietradycyjnych kierunków religijnych, które usiłowały znaleźć swoje miejsce na ukraińskim „rynku wyznaniowym”. Mimo wielu sporów i kontrowersji związki wyznaniowe podejmowały inicjatywy skierowane na dialog i pokonanie w społeczeństwie podziałów na tle religijnym, czym też było zainteresowane państwo ukraińskie.

Zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami definicyjnymi, omówiłam następnie pozostałe wymiary pluralizmu wyznaniowego na Ukrainie. Jego wymiar teoretyczny odzwierciedlony jest w prawnym modelu, regulującym wzajemne relacje między organizacjami religijnymi oraz z państwem. Za pomocą analizy porównawczej konstatowałam, że funkcjonujący od 1991 r. ukraiński prawny model pluralizmu wyznaniowego jest zbliżony do amerykańskiego,

w którym brak ustanowionej religii, a wszystkie Kościoły i związki wyznaniowe są równorzędne. Model ten odbiegał od historycznego doświadczenia narodu ukraińskiego, gdyż na zamieszkałych przez niego ziemiach dominującą pozycję posiadała Cerkiew prawosławna, a w zachodniej części – Kościół greckokatolicki. Zrównanie w prawach wszystkich funkcjonujących na Ukrainie związków wyznaniowych i postawienie ich w nowej sytuacji wolnego rynku światopoglądowego zwłaszcza tradycyjne Kościoły odbierały niejednoznacznie. Największe z nich bezskutecznie usiłowały wymusić na ustawodawcy przywileje, które zapewniłyby im w społeczeństwie wyróżnioną pozycję.

Model prawny pluralizmu wyznaniowego, określony w ukraińskiej ustawie *O wolności sumienia i organizacjach religijnych* z 1991 r. z późniejszymi poprawkami i zatwierdzony w Konstytucji Ukrainy z 1996 r., w dużej mierze pozostawał w sferze teorii. W wymiarze faktycznym poziom społecznej akceptacji i uznania poszczególnych Kościołów i związków wyznaniowych na Ukrainie był różny. Największym uznaniem cieszyły się tzw. tradycyjne wspólnoty, obecne na ziemiach ukraińskich od stuleci. W najmniejszym stopniu społeczeństwo akceptowało nowe kierunki i ruchy religijne, które zrodziły się na gruncie rodzimym lub najczęściej amerykańskim. Społeczna pozycja związków wyznaniowych była warunkowana nie tylko kontekstem historycznym, ale też umiejętnością odnalezienia swego miejsca w nowych realiach społeczno-politycznych. Zależała m.in. od podjętej przez nie aktywności społecznej jak opieka socjalna, działalność charytatywna, wychowanie religijno-moralne dzieci i młodzieży, opieka duszpasterska w wojsku i zakładach karnych etc. Dążenie do zdobycia silnej pozycji w społeczeństwie stało się podłożem wzajemnej rywalizacji, jednak możliwości różnych organizacji religijnych w tym zakresie nie były wyrównane. Równocześnie rywalizacja o dominację, zwłaszcza między największymi Kościołami, przebiegała na płaszczyźnie politycznej. Szczególnie dwa największe Kościoły prawosławne angażowały się w polityczne procesy kraju poprzez wspieranie konkretnych sił politycznych, udział w propagandzie przedwyborczej, przyzwolenie na uczestnictwo swoich duchownych w walce o mandaty w parlamencie i radach miejscowych. Ze swej strony politycy i kandydaci na deputowanych ulegali pokusie wykorzystania do swoich celów wysokiego zaufania Ukraińców do samej instytucji Kościoła, jak też autorytetu konkretnych liderów religijnych. Wskazana zależność stopniowo potęgowała upolitycznienie środowiska religijnego i polityczną instrumentalizację Kościołów.

Zastanawiając się nad przyczynami powyższego stanu, doszłam do wniosku, że był on konsekwencją braku sprecyzowanej koncepcji polityki państwa wobec związków wyznaniowych. Pomimo deklarowania realizacji obowiązującego prawnego modelu

pluralizmu wyznaniowego, w praktyce rządzący często kierowali się własnymi sympatiami wobec konkretnych Kościołów i wspólnot religijnych. Taka tendencja widoczna była w polityce wyznaniowej kolejnych prezydentów Ukrainy, a jeszcze w większym stopniu na szczeblu regionalnych i lokalnych władz wykonawczych. Niekonsekwencja urzędników w implementacji aktualnego modelu pluralizmu wprowadzała napięcia w stosunki między związkami wyznaniowymi oraz z państwem. Od ich poparcia bowiem w dużym stopniu zależała faktyczna pozycja konkretnych związków wyznaniowych. Poczucie dyskryminacji dodatkowo wzmagał nie zawsze wysoki poziom tolerancji religijnej w społeczeństwie, szczególnie wobec nowych, nietradycyjnych kierunków religijnych. Rozdzźwięk między teoretycznym a faktycznym wymiarem pluralizmu religijnego utrudniał dialog ekumeniczny i tym samym nie sprzyjał większej integracji narodu ukraińskiego.

Ostatni z interesujących mnie aspektów pluralizmu wyznaniowego wiązał się z oceną samej wartości pluralizmu religijnego. Ukraińskie dylematy dotyczyły tego, czy należało go bezapelacyjnie uznać za wartość pozytywną, czy też rozpatrywać jako czynnik destabilizacji porządku społecznego i dezintegracji wspólnoty narodowej. W oficjalnej linii polityki ukraińskiej oraz w przekonaniu elit intelektualnych i zdecydowanej większości społeczeństwa prawo do istnienia miały wszystkie religie, które nie miały charakteru antyspołecznego. Pluralizm wyznaniowy uznano za nieodłączny element transformacji systemowych i demokratyzacji życia społecznego.

Ze względu na integracyjną rolę Kościoła w dziejach narodu ukraińskiego w przeszłości oraz na etapie wybijania się na niepodległość pod koniec XX w. nowe elity ukraińskie starały się wykorzystać jego rosnącą pozycję i autorytet. Miał on sprzyjać wzmocnieniu świadomości narodowej Ukraińców, utrwaleniu niepodległości państwowej i legitymizacji nowej władzy. Oczekiwały, że wspólna tradycja kulturowo-religijna pomoże wewnątrznie scalić bardzo zróżnicowane społeczeństwo. Realizacji wymienionych celów miała służyć idea tworzenia prawosławnego Kościoła lokalnego, całkowicie niezależnego od Moskwy. Z cerkiewnego punktu widzenia miało to oznaczać autokefalię Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej, z którą utożsamiała się większość mieszkańców Ukrainy. Dążenia do autokefalii popierano w środowiskach patriarchatu kijowskiego i Cerkwi autokefalicznej, zaś tylko częściowo Cerkwi zależnej od struktur rosyjskich. Władze patriarchatu moskiewskiego nie pozwoliły jednak ziścić się tym marzeniom. Płonne też okazały się nadzieje pokładane w patriarchacie konstantynopolińskim, który w przypadku metropolii kijowskiej był dodatkowo pierwszym Kościołem Matką. Do innych powodów uniemożliwiających wprowadzenie w życie omawianej idei można zaliczyć rywalizację patriarchatów Moskwy i Konstantynopola,

długotrwały brak jedności co do trybu uzyskania autokefalii w prawosławnych kręgach kościelnych na Ukrainie i świecie, kontrowersje wokół osoby obecnego patriarchy kijowskiego Filareta (Denysenko), regionalny zasięg największych Kościołów prawosławnych.

Państwo ukraińskie w różnym stopniu angażowało się w urzeczywistnienie idei. Znalazła ona uznanie szczególnie u prezydenta Leonida Krawczuka i Wiktora Juszczenki, a z czasem i Leonida Kuczmy. Podejmowane przez instytucje państwowe i podmioty religijne wysiłki na rzecz zintegrowania wspólnoty narodowej zostały osiągnięte tylko częściowo. W polityce wewnętrznej wymienionych polityków słusznie uznano podziały religijne za czynnik dezintegracji społecznej. Z tego względu państwo uznało zasadność wspierania działań na rzecz redukcji skali napięć i konfliktów na tle wyznaniowym oraz szerzenie ducha tolerancji w społeczeństwie. Mimo chęci wykorzystania społecznego potencjału religii oraz instytucjonalnej płaszczyzny Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej w jednoczeniu Ukraińców realizacja idei tworzenia Kościoła lokalnego nie przyniosły dotychczas oczekiwanych rezultatów. Duże zróżnicowanie religijne, podziały wewnątrz prawosławne i nikłe efekty prób zjednoczeniowych przesądziły o małej skuteczności prób w tym kierunku. Z tej perspektywy jeszcze bardziej utopijne wydawały się koncepcje utworzenia patriarchatu ponadkonfesyjnego na Ukrainie, a przynajmniej obejmującego Ukraiński Kościół Greckokatolicki.

Oprócz korzystnych warunków kanonicznych i politycznych sukces idei formowania zjednoczonego Kościoła narodowego zależał od jej poparcia w społeczeństwie. W ciągu ponad dwóch dekad po 1991 r. idea ta była oceniana niejednoznacznie. Cieszyła się większą popularnością na początku XXI w. W jej ocenie uwzględniano kwestie kanoniczne, kontekst historyczny, względy patriotyczne, aktualną sytuację religijną na Ukrainie oraz wewnętrzne i zewnętrzne interesy państwa, w tym kwestie bezpieczeństwa narodowego. Spadek w ostatnich latach liczby zwolenników omawianej koncepcji można tłumaczyć obawami przed powstaniem Kościoła państwowego, ograniczeniem wolności religijnej i dyskryminacją, wzrostem napięć w stosunkach wyznaniowych oraz z państwem. Kolejne przyczyny to brak postępów w dialogu między jurysdykcjami prawosławnymi oraz brak wyraźnych perspektyw kanonicznego uznania autokefalii zjednoczonego lub któregośkolwiek z już istniejących Kościołów prawosławnych, uwikłanie niektórych z nich w polityczne procesy kraju. Równocześnie coraz więcej osób dowartościowywało tradycję pluralizmu wyznaniowego na Ukrainie w minionych epokach oraz po uzyskaniu niepodległości. Naruszenie prawnego modelu pluralizmu wyznaniowego było też krytycznie oceniane przez ekspertów w dziedzinie obrony praw człowieka oraz demokratyzacji społeczeństw.

W odpowiedzi na moje ostatnie pytanie badawcze stwierdziłam, że rola, odgrywana przez instytucję Kościoła w procesie jednoczenia narodu ukraińskiego, była silniejsza wówczas, gdy inne instytucje narodowe i państwowe nie były wcale lub wystarczająco rozwinięte. Dotyczy to sytuacji z XIX i początku XX w., jak też przełomu lat 80/90. ubiegłego wieku. Mimo oczekiwań ze strony niektórych Kościołów, części polityków i społeczeństwa, w kolejnych latach jego działanie integracyjne zmniejszało się. Z uwagi na nikłe sukcesy w zakresie wewnętrznego zjednoczenia nawet największa Cerkiew prawosławna nie mogła stać się przynajmniej dodatkową platformą integracji narodu ukraińskiego. Choć religia i Kościół znalazły ponownie swoje miejsce w społeczeństwie ukraińskim, dostosowując się do nowych warunków, to ich roli w procesach społeczno-politycznych nie należy przeceniać. W społeczeństwie obywatelskim organizacje religijne nie muszą już pełnić ekstensywnych funkcji, lecz skupiać się na pełnieniu swoich podstawowych zadań. Dotyczy to też funkcji integracyjnej. Rozwój instytucji społeczeństwa obywatelskiego na Ukrainie prowadził do wzrostu świadomości społecznej, iż roli Kościoła nie można sprowadzać do pełnienia funkcji instytucji państwowej, narodowej czy atrybutu niezależności państwowej.

Obecny kryzys na Ukrainie, rozwijający się od końca 2013 roku, wskazuje jak bardzo aktualny pozostaje podjęty przeze mnie w książce problem jedności narodu ukraińskiego.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych

Wyniki moich badań na temat, wskazany jako główne osiągnięcie, zaprezentowałam ponadto w szeregu publikacji naukowych, napisanych w języku polskim, rosyjskim i ukraińskim. Poglębiłam w nich różne aspekty, wiążące się problematyką rozwoju sytuacji religijnej na Ukrainie na tle społeczno-politycznych procesów w kraju.

Prawny model pluralizmu wyznaniowego i jego funkcjonowanie w kontekście relacji między związkami wyznaniowymi a państwem ukraińskim omówiłam w artykule: *Pluralizm religijny w modelu stosunków państwowo-kościelnych na Ukrainie*, [w:] *Polityka. Religia. Edukacja. Studia z dziejów XX i XXI wieku dedykowane Profesorowi Ryszardowi Michalskiemu*, red. Z. Karpus, K. Kącka, P. Tomaszewski, Toruń 2010, s. 353-372. Współpracę Kościołów i związków wyznaniowych ze sobą i z państwem ukraińskim przedstawiłam w artykule: *Płaszczyzny współpracy Ogólnoukraińskiej Rady Kościołów i Organizacji Religijnych z państwem ukraińskim*, [w:] *Między Rzymem a Nowosybirskiem. Księga jubileuszowa dedykowana Ks. Marianowi Radwanowi SCJ*, red. I. Godzianowska, H. Łaszkiwicz, Lublin 2012, s. 491-510.

Geneza, przebieg i konsekwencje podziałów w Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej stał się przedmiotem trzech kolejnych moich artykułów: *Patriarchat Moskiewski wobec konfliktu prawosławia na Ukrainie*, [w:] *Wspólnota Niepodległych Państw: fraktywacja – bezpieczeństwo – konflikty etniczne*, t. 1, red. T. Kapuśniak, Lublin – Warszawa 2011, s. 201-212; *Конфликт православия на Украине и пути его преодоления в контексте украинской национальной идеи*, [w:] *Гумбольдские чтения. Сборник материалов Международной научно-практической конференции. 28 ноября 2011 г., г. Барнаул*, вып. VI, Барнаул 2013, s. 81-91 (*Konflikt prawosławia na Ukrainie i drogi jego rozwiązania w kontekście ukraińskiej idei narodowej* [w:] *Humboltowskie prelekcje. Zbiór materiałów Międzynarodowej Konferencji Naukowej. 28 listopada 2011 r. Barnaul*, t. VI, Barnaul 2013); *Визиты патриарха московского и всея Руси Кирилла в Украину*, [w:] *Менталитет славян и интеграционные процессы: история, современность, перспективы. Материалы VII Международной научной конференции. Гомель, 26–27 мая 2011 года*, ч. 1, red. В. В. Кириенко, Гомель, 2011, s. 219-221 (*Wizyty patriarchy moskiewskiego i całej Rusi Cyryla na Ukrainie*, [w:] *Mentalność Słowian. Materiały Międzynarodowej Konferencji Naukowej. Homel, 26–27maja 2011 r.*, Homel 2011).

Na temat rozwoju Kościoła katolickiego na Ukrainie po 1991 r. w kontekście stosunków wyznaniowych, zwłaszcza katolicko-prawosławnych, opublikowałam artykuły: *Jan Paweł II i Ukraina*, [w:] *Jan Paweł II i Europa*, red. K. Kalinowska, B. Brodzińska, M. Zamojska, Toruń 2009, s. 235-255; *Розвиток структури Римо-католицької церкви в Україні в контексті католицько-православних відносин (1991–2011)*, „Історія Релігій в Україні. Науковий щорічник” 2012, кн. II, Львів 2012, s. 338-345 (*Rozwój struktury Kościoła Rzymskokatolickiego na Ukrainie w kontekście stosunków katolicko-prawosławnych (1991–2011)*), „Historia Religii na Ukrainie. Rocznik Naukowy” 2012, t. II, Lwów 2012).

Pod koniec 2014 w renomowanym ukraińskim piśmie naukowym, wydawanym przez Uniwersytet Narodowy Tarasa Szewczenki w Kijowie, ukaże się kolejny mój artykuł dotyczący obecności czynnika religijnego w kampaniach wyborczych prezydentów Ukrainy w ostatniej dekadzie minionego stulecia (*Религиозный фактор в президентских избирательных кампаниях на Украине в 90-е гг. XX века*, „Вісник Київського Національного Університету імені Тараса Шевченка. Серія Історія” 2014, nr 4/ *Czynnik religijny w prezydenckich kampaniach wyborczych na Ukrainie w latach 90. XX wieku*, „Biuletyn Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego Tarasa Szewczenki. Seria Historia”). Kontynuację wspomnianej tematyki w kolejnym okresie stanowi mój artykuł „*Jedyny prawosławny kandydat*”. *Czynnik religijny w prezydenckich kampaniach wyborczych Wiktora*

Janukowycza w 2004 i 2009/2010 roku, który ukaże się w zbiorze materiałów konferencyjnych w 2015 r. W ostatnim czasie korelację między polityką a Kościołem i religią badam również w kontekście kryzysu społeczno-politycznego na Ukrainie w latach 2013–2014. W ramach tej problematyki przygotowałam artykuł „*Głosem narodu przemawia Bóg*”. *Retoryka religijna w Eurorewolucji na Ukrainie* („*Studia Religiosa. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*” 2014, z. 3, nr 47) oraz pracuję nad kolejnymi publikacjami.

Oprócz tematyki ukraińskiej, bezpośrednio łączącej się z głównym osiągnięciem, przedmiotem moich zainteresowań były także inne obszary badawcze. Kontynuowałam oraz popularyzowałam wyniki moich wcześniejszych badań w zakresie stosunków narodowościowo-wyznaniowych oraz historii Kościoła katolickiego w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku. Przykładami moich publikacji na ten temat są: *Kwestia języka nauczania religii w szkołach rzymskokatolickiej diecezji wileńskiej na początku XX wieku*, [w:] *Rola oświaty w procesie kształtowania się świadomości narodowej na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim*, red. W. Śleszyński, Białystok 2007, s. 85-100; *Język białoruski w Kościele rzymskokatolickim na Białorusi na początku XX wieku*, [w:] *Stosunki polsko-białoruskie. Historia i współczesność*, red. D. Michaluk, Kraków 2013, s. 31-49; *Katolickie Towarzystwo Misyjne w Polsce (1921-1931)*, „*Studia Polonijne*” 28(2007), Lublin 2007, 32-60; *Konflikt polsko-litewski w diecezji wileńskiej na początku XX wieku*, „*Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich*” 2 (2010), s. 9-27; „*Czy masz ty serce Polaka?*” *Polacy w życiu metropolity Edwarda Roppa*, „*Studia Polonijne*” 29 (2008), Lublin 2008, s. 195-209. Jestem też autorką szeregu haseł w *Encyklopedii Katolickiej*, wydawanej przez Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Większość z nich dotyczy dziejów archidiecezji mohylewskiej.

Z uwagi na moją obecną pracę zawodową problematyka religii w Europie Wschodniej interesowała mnie również w szerszym kontekście międzynarodowym. Owocem moich badań w tym kierunku są dwa artykuły: *Ватикан и перемены в Центральной и Восточной Европе в 20-е гг. XX в.*, [w:] *Версальско-Вашингтонская международно-правовая система: возникновение, развитие, кризис, 1919-1939. Сборник статей*, red. Е. Ю. Сергеев, Москва 2011, s. 216-230 (*Watykan i przemiany w Europie Środkowej i Wschodniej w latach 20. XX w.*, [w:] *Wersalsko-waszyngtoński system prawnomiędzynarodowy: geneza, rozwój, kryzys, 1919-1939 Zbiór artykułów*, Moskwa 2011); *Wymiar społeczny i polityczny podróży zagranicznych Jana Pawła II do krajów postsowieckich*, [w:] *Religia i polityka na obszarze Europy Wschodniej, Kaukazu i Azji Centralnej*, red. T. Stępniewski, Lublin 2013, s.

81-109. Ostatnia ze wspomnianych publikacji ukazała się w specjalnym wydawnictwie z serii „Studia Wschodnie Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”.

Jednym z nowych kierunków badawczych, podjętym przeze mnie w okresie po uzyskaniu stopnia doktora, były losy ludności polskiej na Ukrainie w XX wieku. We współpracy z rzymskokatolicką diecezją kamieniecka na Podolu realizowałam projekt gromadzenia materiałów źródłowych na temat represji wobec Kościoła katolickiego na Ukrainie. W ramach tych prac przeprowadziłam kwerendę w Obwodowym Archiwum Państwowym w Winnicy (Державний Архів Вінницької Облaсті) w zespole zawierającym akta śledcze osób represjonowanych (P-6023, оп. 4). Brałam też udział w opracowaniu i przeprowadzeniu ankiet wśród mieszkańców Podola, których celem było zebranie relacji ustnych i wyłonienie nazwisk katolików, przeważnie Polaków, aresztowanych w latach szczytu represji stalinowskich (1937–1938) według kryterium narodowościowego i wyznaniowego. Wyniki prac we wskazanym obszarze zostały zaprezentowane w publikacjach: *Польська дипломатія і доля польської меншини в Україні (1921-1939)*, [w:] *Шевченківська весна. Історія: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених*, ред. О.К. Закусило, вип. 6, ч. 1: *Праці вчених*, Київ 2008, s. 117-119 (*Polska dyplomacja i losy mniejszości polskiej na Ukrainie (1921-1939)*, [w:] *Wiosna Szewczenki. Historia: Materiały międzynarodowej konferencji naukowej młodych naukowców*, t. 6, cz.1: *Prace uczonych*, Kijów 2008); *Ludność polska na Podolu wobec kolektywizacji wsi*, „Studia Polonijne” 32 (2011), s. 115-139. Do druku zostały przyjęte dwa kolejne artykuły: *Репресії проти католиків Барського римско-католического прихода (1937–1938 гг.)*, „Наукові записки Університету ім. Драгоманова”, Київ 2014 (*Represje wobec katolików rzymskokatolickiej parafii w Barze (1937–1938)*, „Zapiski Naukowe Uniwersytetu Drahomanowa”, Kijów 2014); *Masowe represje wobec Polaków w obwodzie winnickim na Ukrainie w latach 1937 – 1938. Głosy akt śledczych*, „Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich” 4 (2014).

Kolejne moje pole badawcze to stosunki polsko-ukraińskie w XX–XXI wieku. Brałam udział w trzech ostatnich edycjach (XI, XII, XIII) polsko-ukraińskich seminariów naukowych „Polska – Ukraina: trudne pytania”. Na ostatnim seminarium z tej serii, które odbyło się w lipcu 2008 roku we Lwowie, wygłosiłam referat na temat: *Bibliografia problematyki stosunków polsko-ukraińskich 1939-1947*. Połączenie zagadnienia pojednania polsko-ukraińskiego po wielkich zmianach ustrojowych w Europie Środkowo-Wschodniej z badaniami nad dziejami Kościoła w regionie odzwierciedla mój artykuł *Rola Kościoła katolickiego w procesie pojednania polsko-ukraińskiego po 1989 r.*, [w:] *Sąsiedztwo i*

pogranicze – między konfliktem a współpracą, t. 1, red. R. Łoś, J. Reginia-Zacharski, Łódź 2012, s. 335-348. Jego rozszerzoną wersję stanowi publikacja *Zaangażowanie Kościoła katolickiego w proces pojednania polsko-ukraińskiego w latach 1989–2012*, „Studia Polonijne” 34 (2013), s. 123-144.

Nowym obszarem moich badań stały się także międzynarodowe stosunki kulturalne, ze szczególnym uwzględnieniem krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Jest to stosunkowo nowa dyscyplina naukowa, badania nad którą chciałabym w przyszłości pogłębić. Wyniki mojej dotychczasowej pracy w tym zakresie ogłosiłam drukiem w publikacjach: *Польсько-українські культурні відносини після 1989 р.*, „Актуальні Проблеми Вітчизняної та Всесвітньої Історії. Наукові Записки Рівненського Державного Гуманітарного Університету”, вип. 17, Рівне 2009, s. 32-36 (*Polско-ukraińskie stosunki kulturalne po 1989 r.*, „Aktualne Problemy Historii Kraju i Powszechniej” nr 17, Równe 2009); *Polско-rosyjskie stosunki kulturalne. Bilans dwudziestolecia (1989-2009)*, [w:] *Polityka zagraniczna III RP*, t. II: *Stosunki polityczne i gospodarcze*, red. L. Czechowska, M. Bierowiec, Toruń 2011, s. 95-112; *Європейський Конгрес Культури (Вроцлав, 8–11 вересня 2011 р.)*, [w:] *Україна і світ: політичні, економічні та культурологічні питання. Збірник наукових праць*, ч. 1, ред. Л. П. Юрченко, В. В. Лантух et al., Харків 2012, s. 11-3 (*Europejski Kongres Kultury (Wrocław, 8–11 września 2011 r.)*, [w:] *Ukraina i świat: problemy polityczne, gospodarcze i kulturologiczne. Zbiór prac naukowych*, Charków 2012). W druku znajduje się kolejna publikacja dotycząca przemian w sferze tożsamości, kultury i wartości w kontekście procesów integracyjnych na obszarze byłego ZSRR pt. *Integracja społeczno-kulturowa na obszarze postradzieckim na przykładzie Ukrainy* (Toruń 2014, ss. 20).

Swoją aktywność naukową realizuję również jako sekretarz redakcji rocznika naukowego „Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich” (Toruń, UMK). Funkcję tę pełnię od 2009 roku. W pracy redaktorskiej wykorzystuję m.in. swoje kwalifikacje w zakresie znajomości języków ukraińskiego i rosyjskiego. Od połowy 2014 r. należę do Rady Naukowej ukraińskiego pisma naukowego „Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Історія” (Biuletyn Kijowskiego Uniwersytetu Tarasa Szewczenki. Seria Historia).

Antonina Kozarska